

І.Ю. Робак, докт. іст. наук, ХНМУ

**ВАЛЕНТИН ОТАМАНОВСЬКИЙ: У ВИРІ ВИЗВОЛЬНИХ
ЗМАГАНЬ**

У статті відтворюється участь у революційних подіях 1917–1920 рр. видатного українського громадсько-політичного діяча, вченого і організатора науки Валентина Дмитровича Отамановського.

В статье воссоздается участие в революционных событиях 1917–1920 гг. выдающегося украинского общественно-политического деятеля, ученого и организатора науки Валентина Дмитриевича Отамановского.

In the article participation of a prominent Ukrainian public figure, scientist and science organizer Valentin D. Otamanovsky in the revolutionary events of 1917–1920 is restored.

Ця стаття продовжує тему відтворення життєвого шляху видатного українського науковця В.Д. Отамановського, розпочату публікацією «Валентин Отамановський: молоді роки вченого» в попередньому випуску серії «Історія науки й техніки». 120-річчя з дня народження Валентина Дмитровича, що маємо незабаром відзначити, посилює інтерес громадськості до фактів його біографії. А, отже, актуальність їх дослідження, на наш погляд, безперечна.

Історіографія даної теми обмежується працями В. Верстюка і Т. Осташко, С. Кота, Р. Млиновецького, З. Савчук, Ф.Г. Турченка та інших [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7], про які вже йшлося в першій публікації [8].

Метою статті є відтворення участі Валентина Дмитровича Отамановського в подіях Української революції 1917–1920 рр.

Оповідь про життя та діяльність Валентина Отамановського в першій статті була доведена до літа 1917 р. Отже, восени він продовжував активно працювати у видавництві «Вернигора»; читав лекції на учительських курсах Київського повітового земства, «викладаючи в самостійницькому освітленню українознавство»; вів націоналістичну агітацію серед частин київської залоги, готуючись до Третього Українського військового з'їзду [9, с. 32; 10, с. 21].

Третій Український військовий з'їзд зібрався в Києві 2 листопада (н. ст.) 1917 р., коли більшовики в столиці держави цілеспрямовано йшли до влади. На з'їзді Отамановський взяв слово як представник «Союзу української державності». Він заявив, що «Союз української державності» дивиться на Україну як на майбутню самостійну незалежну Українську Республіку. Далі: «... багато з вас пролле кров за відбудування української державності. Слава ж товаришам, які перші поляжуть у цій страшній святій боротьбі!» [4, с. 55, 61]. Валентин із захватом вітав проголошення Української Народної Республіки, проте був розчарований відсутністю статусу її суверенності. Тому в грудні 1917 р. на Всеукраїнському з'їзді самостійницьких груп і течій разом з іншими «братчиками» вступив до лав Української партії соціалістів-самостійників (УПСС). УПСС виступала за незалежність України. Її програма, затверджена з'їздом, містила дві головні вимоги: проголошення незалежної Української Народної Республіки на чолі з президентом, а також вирішення аграрного питання шляхом націоналізації всієї землі та безоплатної передачі її селянам. До проголошення IV Універсалу партія перебувала в опозиції до Центральної Ради, а з критикою її земельної політики виступала й пізніше [11, с. 533].

29 січня 1918 року Валентин Отамановський у складі студентського куреня брав участь у горезвісному бою з більшовицькими частинами під залізничною станцією Крути. За спогадами командира українських сил під Крутами сотника Аверкія Гончаренка Отамановський був його зв'язковим.

«Атамановський був дуже відважний, – згадував А. Гончаренко, – і що було в нім найбільш цінне – це завжди прекрасний гумор. І в цю вирішальну хвилину (бою під Крутами – І. Р.) він почав порівнювати наш бій з боями під Полтавою шведів і наших з москалями... Та не було часу... Атамановського відрядив я ще завидна до Студентської сотні з наказом про відступ на вказане їм місце». Наказ було бездоганно виконано, і студентська сотня перша вийшла із бою. А вини Отамановського в тому, що під час відступу одна чота напоролася на більшовиків і до ноги була жорстоко знищена, немає. Він тільки своєчасно доставив наказ командира [12, с. 20–21].

Після взяття Києва більшовиками відходив із Центральною Радою на Волинь і повертався разом з нею до Києва, де знову почав працювати у видавництві «Вернигора».

Гетьманський переворот засмутив Валентина Отамановського, який на той час вже склався як соціаліст. За його спогадами, прикро йому було спостерігати рецидиви царизму, офіцерів у погонах, чорносотенний курс гетьманського уряду та постійні взаємини його зі сконцентрованими на Дону білогвардійцями [10, с. 21; 13, с. 14].

Ще до перевороту, в квітні 1918 р. «братчики» подбали про створення військового товариства, оформленого як клуб старшин «Батьківщина», який узяв під свій контроль їдальню і кафе, де гуртував старшин, серед яких вів культурно-освітню та політичну роботу. Активну участь у діяльності цієї організації брав В. Отамановський. З іншого боку, «Союз української державності» на зборах 19 червня ухвалив подбати про перенесення останків гетьмана Івана Мазепи з чужини до Софійського собору для поховання їх поруч з князем Ярославом Мудрим. 7 липня російські чорносотенці при потуранні гетьманської влади відслужили молебень за здоров'я російського царя Миколи II. Молебень закінчився співом гімну «Боже, царя храни...». Службу відправляв сам митрополит, на ній були присутні урядовці П. Скоропадського і російські офіцери. На знак протесту «братчики» вирішили

відповісти на цій захід ворогів українства власною демонстрацією. 10 липня, в роковини Полтавської битви 1709 р., вони разом зі старшинами «Батьківщини» зібрали на Софійському майдані близько 10 тисяч патріотів і організували панахиду по гетьманові Мазепі. По панахиді само там відбулося народне віче, очолене В. Отамановським. Він звернувся до присутніх з палкою промовою, по якій учасники мітингу одностайно проголосували за перенесення до св. Софії останків гетьманів: Петра Дорошенка, Івана Мазепи та Пилипа Орлика. Далі декілька старшин виступили з домаганням усунути з пам'ятника Богданові Хмельницькому слова: «Волім під царя московського православного...». Під схвальні вигуки кількатисячного натовпу вони допомогли Отамановському дістатися до тих слів і понищити їх ударами принесеного заздалегідь геологічного молотка. Закінчити справу зашкодили німецькі військові підрозділи та підрозділи гетьманської Державної варти, які розігнали мітинг і маніфестацію, що по ньому розпочалася [4, с. 419].

Після цих подій Валентин Отамановський остаточно втратив рештки ілюзій щодо національних прагнень уряду Павла Скоропадського. Він відійшов від політики і повністю зосередився на роботі у «Вернигорі». Не підтримуючи гетьмана, видавництво перейшло майже виключно на друкування шкільних підручників. Через брак паперу друкування підручників переноситься за кордон. Валентин Отамановський вирушає в цій справі до Відня. Тим більше, що в Києві розпочалися гоніння на членів Центральної Ради та симпатиків УНР. Одночасно за кордоном він продовжує юридичні студії у Віденському університеті [3, с. 668; 10, с.21–22; 13, с. 14].

До речі, щодо отримання В.Д. Отамановським вищої освіти в ті роки. У «Автобіографії ув'язненого Валентина Отамановського» він пише, що 1917 р. з третього курсу Київської політехніки знов повернувся на юридичний факультет Київського університету [13, с. 13]. А в документах, оформлених при вступі на роботу до Саратовського медичного інституту і

Харківського державного медичного інституту, заповнених пізніше, відповідно в 1949 і 1958 рр., вказує, що 1917 р. він з відзнакою закінчив юридичний факультет Київського університету і був залишений в університеті як професорський стипендіат (сучасною мовою – аспірант) [14, с. 182; 15, арк. 2, 2 (зв.), 4, 26, 33]. Проте такого бути, на наш погляд, ніяк не може. На підтвердження нашої точки зору наведемо цитату з «Мого каяття»: «...вищу освіту здобував я спочатку в Київському Політехнічному інституті, якого не закінчив, перейшовши на юридичний факультет Київського Університету, останні курси якого (III та IV) вислухав у Віденському Університеті» [10, с. 21]. Але тут явна нестиковка з «Автобіографією ув'язненого Валентина Отамановського», де зазначено, що четвертий курс у німецьких університетах присвячений підготовці дисертаційної роботи, яку Валентин вирішив писати на українському матеріалі, а тому вирушив до України [13, с. 14]. До Відня він більше вже не повернувся. Отже, Віденський університет не закінчив. В особових справах СМІ та ХДМІ будь-які документи про освіту в Київському і Віденському університетах відсутні. Тому робимо висновок, що завершити вищу освіту Валентині Дмитровичу в молоді роки не вдалося. Взагалі, вивчаючи життя і діяльність В.Д. Отамановського, слід мати на увазі, що його особові справи після ув'язнення геть зфальшовані. Зокрема в них ані слова про реальні події, що висвітлюються в даній статті. Про це детально йдеться в наших публікаціях «Білі плями» в біографії В.Д. Отамановського і перспективи архівних досліджень для їх усунення» та «Особова справа В.Д. Отамановського як історичне джерело» [16; 17].

Протягом роботи В.Д. Отамановського у Відні та за його активної участі «Вернигора» видала низку шкільних підручників українською мовою: 6 з географії, 4 читанки, 4 зі співу, 2 з історії України, 1 з української граматики, 1 з латинської мови, 1 з фізики, 1 з геометрії, 1 з природознавства і 1 молитовник. Кожний підручник видавався накладом

від 50 до 200 тисяч примірників. Крім того, українською мовою було видано 7 великих шкільних мап. Проте, з огляду на громадянську війну та іноземну інтервенцію в Україні, більша частина надрукованих у Відні книжок так туди й не потрапила [4, с. 456–458]. Треба було великої любові до українського народу, великої енергії та запалу, щоб у тих умовах, у надзвичайно короткий термін знайти авторів, спонукати їх до складання шкільної літератури, а потім все те відредагувати та видати.

1919 р. (а не в другій половині 1917 – на початку 1918 рр., як у С.І. Кота [3, с. 666]) «Вернигора» видала друком «Сина України» Вал. Злотопольця – «історичну повість з часів українського лицарства», романтичний твір, написаний В.Д. Отамановським для українського юнацтва. Це своєрідний ремейк «Життя і дивовижних пригод Робінзона Крузо...» Д. Дефо, свого часу перекладеного Валентином Отамановським українською для «Вернигори».

Головний герой книги Микола Наливайко – нащадок Северина Наливайка, незламний козак і український Робінзон. Опинившись на безлюдному острові, він веде жорстоку боротьбу за життя і перемагає. Микола – палкий патріот своєї Батьківщини. Територію острова він називає Новою Україною, а свій укріплений осідок – Січчю і вивішує над ним український національний прапор. Після звільнення з вимушеного відлюдництва Наливайко поспішає до рідного краю, де стає до лав війська гетьмана Івана Виговського і героїчно гине під Конотопом [18].

Ще до революції Валентин Отамановський носився з ідеєю видати такий твір для юнацтва, якого б кожний юнак читав із захопленням і який би одночасно прищеплював юнакові націоналістичні погляди.

У січні 1918 року загинув під Крутами член «Братства самостійників» і особистий друг В. Отамановського Микола Лизогуб. І ось тоді прийшла В. Отамановському на думку ідея написати твір, такий, щоб, як пише він, звертаючися до небіжчика Лизогуба, «з печаттю твого духа»

йшло в світ українське юнацтво [там само]. Так з'явився «Син України», виданий уперше друком у Відні 1919 р. накладом 5000 примірників.

Цю книжку спіткала нелегка доля. Дотепер точаться дискусії щодо її авторства. Розпочалися вони по закінченні Другої світової війни. Тоді українські емігранти вирішили, що ті з учасників Української революції, хто жодним чином не проявився у воєнне лихоліття, не повернуться більше до активного громадсько-політичного життя. Так, зокрема, «поховали» вони й Валентина Отамановського.

І ось за таких обставин на авансцену висунувся Ігор Федів – співавтор «Сина України». Він привласнив ідею і авторство книги та зажадав створити в «своєму» творі бажані йому зміни. Так в Аугсбурзі (Західна Німеччина), в американській зоні окупації, з'явилося друге, зфальшоване видання «Сина України».

Брехня І. Федіва, який приписав собі ідею написання «Сина України» та її виконання, спростовується вже тим, що на титульній сторінці першого, віденського видання ясно написано: «Сюжет, опрацювання та редакція Вал. Злотополя, komponували Ігор Федів та Вал. Злотополець». Звідсі вже зрозуміла суто технічна роль І. Федіва в написанні книги.

Авторство В. Отамановського доводить і добірна літературна мова, якою написаний твір. А післяслово аугсбурзького видання, написане І. Федівим, рясніє «галицизмами».

І, нарешті, авторство саме В. Отамановського підтверджують поважні сучасники, а на підтвердження головної ролі І. Федіва в створенні повісті жодного свідка немає.

Невдовзі після аугсбурзького видання американське видавництво «Український націоналіст» викрило потуги Ігоря Федіва привласнити авторство «Сина України» і видало фотодруком, без жодних змін, як

документ «Сина України» з видання 1919 р., чим довело, хто є його справжнім автором, а хто другорядним помічником [там само].

Ніби то все стало на свої місця. Проте, ні. 2007 року київське видавництво «Ярославів Вал» видало «Сина України» чомусь під іншою назвою – «Життя та дивовижні пригоди козака Миколи на безлюдному острові» [19]. У післямові, написаній визначним сучасним українським письменником Михайлом Слабошпицьким, стверджується дослівно таке: «Потім у нього [Ігоря Федіва – І. Р.] з'явився співавтор Вал. Злотополец (на жаль, ми сьогодні навіть не знаємо його повного імені). Наш сучасник, літературний слідопит Андрій Павлишин намагався розшукати в глибині тих драматичних десятиліть якісь згадки про долю Вал. Злотопольця. І пощастило йому з'ясувати зовсім небагато. Вал. Злотополец був у гуртках національної молоді, заснував 1916 року українське видавниче товариство «Вернигора». Разом із юними ідеалістами у складі Студентського Куреня став під станцією Крути до бою з червоними військами, які рвалися до Києва. У тому нерівному бою разом із багатьма поліг його побратим Микола Лизогуб...

Свою працю Вал. Злотополец присвятив пам'яті побратима. Він писав: «Друже і брате! В образі Миколи Наливайка стоїш ти мені перед очима. Я не письменник. Я хотів лише вділити часточку Твого невмирущого Духу – ось походження ідеї цього твору».

Як склалася доля самого Вал. Злотопольця – можемо тільки робити припущення. Може, він поліг на полях боїв з незліченими ворогами України. Може, загинув у катівнях ГПУ вже після поразки визвольних змагань. Чи йому пощастило вибратися на еміграцію, і його життя обірвалося там...» [там само, с. 220–221].

У приведеній великій цитаті небагато правди. По-перше, те, хто у кого «з'явився»: Злотополец у Федіва, або все ж таки навпаки, Федів у Злотопольця. І хто у кого був співавтором, і кому належить головна роль у

написанні книги. Навіть з наведеної цитати видно, що працю присвячено бойовому побратимові саме Вал. Злотополець і присвяту писав саме він. Ідея твору була його.

У виданні М.Ф. Слабошпицького немає титульних аркушів «Сина України» та передуючого тексту «Життєпису-спомину», присвяченого М. Лизогубу, з яких стає ясным, хто був головним у авторському дуеті. Там, зокрема, написано: «Сюжет, опрацювання та редакція Вал. Злотополець, компонували Ігор Федів та Вал. Злотополець» [18]. Для нас безперечно, що пріоритет у написанні належить саме Вал. Злотополецю, а не І. Федіву, який виконував чисто технічні функції.

По-друге, істориками вже безперечно доведено, що під псевдонімом Вал. Злотополець діяв Валентин Отамановський. Та й сам від неодноразово писав про це в опублікованих нині «Автобіографії ув'язненого Валентина Отамановського» і «Моєму каятті». Хто 1916 р. заснував і очолював видавниче товариство «Вернигора»? Хто бився під Крутами у складі студентського куреня і чиїм бойовим побратимом був загиблий там Микола Лизогуб? Вже достеменно відомо, що це Валентин Отамановський. Так чому ж так не «пощастило» в пошуках «слідопитові» Андрію Павлишину? Адже, варто було тільки увійти в Інтернет і ввести ключове слово «Злотополець». А там 62 посилання, зокрема на праці поважних українських істориків, у яких безперечно доводиться, що Вал. Злотополець – це Валентин Отамановський. Таке «нещастя» більш схоже на недбалість. У результаті юнацтво, на яке розраховане видання, отримує перекручену інформацію.

У Відні Валентин Отамановський політичною діяльністю не займався, хоча, за власним визнанням продовжував вороже ставитися до більшовиків. З кінця 1919 р. під впливом В. Винниченка в Отамановського відбувається переосмислення революційних подій, і він схиляється до співпраці з радянською владою. Такому рішенню сприяє важка хвороба

батька, який залишився в Києві. У червні 1920 р. Валентин Дмитрович повертається до України [1, с. 142; 10, с. 24; 13, с. 14]. Починається нова глава в його біографії. Її дослідження є найближчою перспективою студіювання життя та діяльності видатного українського вченого і організатора науки В.Д. Отамановського.

Головним же висновком з обох наших останніх публікацій у «Віснику НТУ «ХПІ» може бути тільки один: життєпис Валентина Дмитровича Отамановського рясніє ще «білими плямами», які чекають на різнобарвне заповнення яскравими сторінками його біографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Бібліографічний довідник / В. Верстюк, Т. Осташко. – К.: б. в., 2007. – 255 с.
2. Кот С. І. Честі своєї не зрадив (В. Д. Отамановський) / Сергій Кот // Репресоване краєзнавство (20–30-і роки). – К. – Хмельницький: Рідний край, 1991. – С. 133–142.
3. Кот Сергій. Валентин Отамановський / Сергій Кот // Крути. Січень 1918 року: док., матеріали, дослідж., кіносценарій / Іст.-культурол. т-во «Герої Крут»; упоряд.: Я. Гаврилюк. – К.: Просвіта, 2008. – 840 с.: іл.
4. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр.: (Про що «історія мовчить») / Р. Млиновецький. – 2-ге вид. перегл. і значно допов. – Б.м.: Чужина, 1973. – [Т. 2]. – 1973. – 670 с.
5. Савчук З. С. В. Д. Отамановський (1893–1964) – вчений, педагог, організатор науки: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07 / З. С. Савчук; Українська академія аграрних наук; Державна наукова сільськогосподарська бібліотека. – К., 2006. – 20 с.

6. Турченко Ф. Г. Микола Міхновський: життя і слово / Ф. Г. Турченко. – К.: Генеза, 2006. – 318 с.

7. Турченко Ф. Г. Утворення Української Центральної Ради: джерела та їх інтерпретації / Ф. Г. Турченко // Український історичний журнал. – № 2. – 2007. – С. 63–77.

8. Робак І. Ю. Валентин Отамановський: молоді роки вченого / І. Ю. Робак // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Збірник наукових праць. Тематичний випуск: Історія науки і техніки. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2011. – № 64. – С. 97–104.

9. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр.: (Про що «історія мовчить»). – 2-ге вид. переглянуте і значно доп. – Торонто: Чужина: Друком вид. «Гомін України». – 1970. – [Т.1]. – 1970. – 571 с.

10. Отамановський В. Д. Моє каяття / В. Д. Отамановський // Подільська старовина: науковий збірник на пошану вченого і краєзнавця В. Д. Отамановського / Від. ред. В. А. Косаківський. – Вінниця, 1993. – С. 20–29.

11. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У двох т. / Нац. АН України, Ін-т історії України, Центр. держ. архів вищих органів влади і упр. України. – К.: Наук. думка, 1996. – (Пам'ятки історії України. Сер. V, Джерела новітньої історії). Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. / [Упоряд.: В. Ф. Верстюк та ін.; Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін.]. – 1996. – 588 с.: іл.. – (В опр.).

12. Крути: 29 січня 1918 р. [Текст] / [упоряд. О. Бойко]. – К.: Вид-во Олени Теліги, 2007. – 95 с.: іл.

13. Автобіографія ув'язненого Валентина Отамановського / В. Д. Отамановський // Подільська старовина: науковий збірник на пошану вченого і краєзнавця В. Д. Отамановського / Від. ред. В. А. Косаківський. – Вінниця, 1993. – С. 13–20.

14. Нуштаев А. И., Завьялов А. И., Якупов И. А. Вклад профессора Валентина Дмитриевича Отамановского в развитие истории медицины и классической филологии / А. И. Нуштаев, А. И. Завьялов, И. А. Якупов // Медицинская профессура СССР. Краткое содержание и тезисы докладов научной конференции. – М.: издательский дом «Русский врач», 2010. – С. 182–184.

15. Архів Харківського національного медичного університету «Харьковский Государственный Медицинский Институт Министерства Здравоохранения УССР (ХГМИ). Г. Харьков. Отдел кадров. Дело № 28. Отамановский Валентин Дмитриевич. Зав. Кафедрой латинского языка. Начато 20 октября 1958 г. Окончено 17 января 1972 г. На 47 листах».

16. Робак І. Ю. «Білі плями» в біографії В. Д. Отамановського і перспективи архівних досліджень для їх усунення / І. Ю. Робак // Історичний архів. Наукові студії. – Вип. 6. – Миколаїв: Вид-во Чорноморського державного ун-ту ім. П. Могили, 2011. – С. 145–149

17. Робак І. Ю. Особова справа В. Д. Отамановського як історичне джерело / І. Ю. Робак, С. Г. Водотика // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. редактор В. М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2011. – Випуск 49 (№ 7). – С. 199–206.

18. Злотополець Валентин. Син України: іст. повість з часів укр. лицарства / Передмова видавництва «Укр. націоналіст». – [Б. м.: б. в., б. р.]. – 20, 223 с. – Репринт. вид. кн.: Син України: іст. повість у 3-х ч. з ілюстр. та мапою / сюжет, опрацювання та ред. Вал. Злотопольця; компонували: І. Федів, В. Злотополець. – К.; Кам'янець; Відень: Вернигора, 1919. – 223 с.

19. Життя та дивовижні пригоди козака Миколи на безлюдному острові: пригод. повість / Вал. Злотополець, І. Федів; Післямова М. Слабошпицького; Худож. В. Харченко. – К.: Ярославів Вал, 2007. – 223 с.: іл.